Л. О. БЕЛЕЙ

«РУСИНЬСКЫЙ ЯЗЫК» У ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ УКРАЇНИ ПОЧ. XXI СТ.: РЕАЛІЗАЦІЯ МОВНИХ ПРАВ АВТОХТОННОГО НАСЕЛЕННЯ ЧИ МОВНА МІСТИФІКАЦІЯ?

У статті зроблено спробу довести, що на теренах сучасної Закарпатської області України утверджують «русинськый язык» за допомогою системного застосування прийомів соціолінгвістичної містифікації, спрямованих не на збереження неповторного феномену духовної культури закарпатців — їхнього народнорозмовного мовлення, а для використання як інструменту денаціоналізації місцевої автохтонної людності та дезінтеграції україномовного простору.

Ключові слова: Закарпатська область, «русиньскый язык», мовна політика, мовна містифікація.

Наприкінці 80-х рр. XX ст. на мовній карті України з'явилася гаряча точка — у Закарпатській області «відкрили» автохтонний русинський етнос, що послуговується окремою (передусім від української) русинською мовою. З тих пір творці «нового слов'янського народу» та «нової слов'янської мови» постійно нав'язують дискусію про самобутність неорусинства та жорстку його українізацію, що на думку ініціаторів такої дискусії вже саме по собі є незаперечним фактом існування окремішньої русинської мови.

Оскільки в сучасному глобалізованому світі функціонування малопоширених мов перебуває під загрозою, виникає потреба постійно про них дбати: захищати продуманою мовною політикою та мовним плануванням, тобто відстоювати їхній статус, функції, структуру та поширення в межах мовної спільноти [1].

Згідно з соціолінгвістичною теорією, щоб мова повноцінно функціонувала, слід працювати над трьома аспектами мовного планування: 1) статусне планування — закріплення за мовою статусу окремішності, офіційне визнання її на державному рівні, надання певного статусу (державної, регіональної тощо); 2) корпусне планування: кодифікація фонетики, вокабуляру та граматики, очищення мови від запозичень тощо; 3) планування функціональної сфери: політика поширення мови, популяризація її серед мовної спільноти [2].

Ці три вектори мовного планування тією чи іншою мірою використовують у мовній політиці як поширені мови, так і зовсім рідкісні.

[1] *Kaplan B. R., Baldauf R. B.* Language Planning from Practice to Theory.— Clevedon, 1997.— 416 p.

[2] *Cooper R. L.* Language Planning and Social Change.— New York, 1989.— 216 p.

© Л. О. БЕЛЕЙ, 2013

Щоправда, мовне планування можуть використовувати і щодо діалектів, з яких хочуть створити окремі мови. У таких випадках ідеться не про забезпечення прав мовної спільноти, оскільки її мовні права вже належно реалізовані в межах чинного мовного простору, а про антифілологічні політичні інсинуації. Навіть при поверховому аналізі таких «мов» впадає у вічі, що і легітимізація статусу, і граматично-вокабулярна окремішність суперечать найпростішим лінгвістичним фактам.

Щоб спробувати дати відповідь на запитання, сформульоване в назві нашої статті, необхідно розглянути щонайменше дві фундаментальні передумови існування кожної мови, а саме: її глотогенез та стосунок до територіально суміжних мов та їхніх діалектів.

Попри чисельність публікацій, присвячених самостійності русинської мови, їхні автори здебільшого уникають точного визначення часу появи русинської мови та її безпосередніх джерел. Заради справедливості треба зазначити, що серед ідеологів політичного русинства немає фахових лінгвістів, що, однак, не стримує їх від спроб розв'язання мовних проблем, що іноді набувають дилетантського характеру. Так, творець сучасного політичного русинства П.-Р. Магочі у книжці «Народ нізвідки», мабуть, свідомо оминає питання походження русинської мови, яку зараховує до східнослов'янських. Пор.: «Долиняни — чисельно найбільша та найстарша з усіх етнографічних груп карпаторусинів, чиї предки прибули до Карпатської Русі приблизно в XI та XII століттях». Звідки прибули долиняни на так звану Карпатську Русь, якою мовою вони розмовляли — про це канадський автор мовчить. А. Плішкова, попри назву книжки, що зобов'язувала авторку проаналізувати питання глотогенезу русинської мови — «Русиньскый язык на Словеньску (короткый нарис історії і сучасности)», також уникає цієї проблематики, підмінюючи її голослівними твердженнями про 300-літню традицію літературної русинської мови [3].

Проблема походження русинської мови — це питання, яке не має і не може мати наукового розв'язання в системі координат сучасного неорусинства. Адже на кожному базовому мовному рівні — фонологічному, морфологічному, словотвірному, лексичному, синтаксичному — очевидним є органічний, безпосередній, генетично споріднений зв'язок так званої русинської мови, або, точніше, мови автохтонного населення Закарпаття та суміжних і несуміжних діалектів української мови (рефлексація **о**, **е** в новозакритих складах, доля **ѣ**, занепад єрів, рефлексація ***dj**, ***tj**, поява протетичного ***j**, новий ять, спіритизація ***g**; специфіка парадигматики іменників, історія займенникових дієслівних парадигм; спільність лексичного складу тощо). Саме через незаперечну очевидність безпосереднього генетичного зв'язку так званої русинської мови та решти українських діалектів ніхто з творців неорусинства не порушує питань історії русинської мови. Натомість Ю. Шевельов в «Історичній фонології української мови» датує появу першої хвилі протоукраїнських переселенців у Центральному Закарпатті, а відтак і появу протоукраїнської мови на теренах Закарпаття, X століттям, зауважуючи, що «ця місцевість прийняла усі фонологічні інновації внаслідок другої хвилі переселення з-поза гір у середині XI ст., після остаточної втрати степових земель» [4].

---

[3] *Плішкова А.* Русиньскый язык на Словеньску (короткый нарис історії і сучасности).— Прешов, 2008.— 203 с.

[4] *Шевельов Ю.* Історична фонологія української мови.— Х., 2002.— С. 273.

Глотогенез мови автохтонної людності Закарпаття як територіальних різновидів української мови або як її діалектів має переконливе пояснення і на підставі діалектологічних фактів. Як українські діалектологи (І. Панькевич, С. Бевзенко, Й. Дзедзелівський та ін.), так і зарубіжні (О. Брох, З. Штібер, Я. Рігер, А. Вінценз, Л. Деже та ін.) сходяться на думці, що південнокарпатські говірки, зокрема їх верховинське пасмо — гуцульські, бойківські та лемківські — є органічною частиною та прямим продовженням говірок карпатської діалектної групи говорів української мови [5]. Переважна більшість діалектних явищ закарпатського говору має своє продовження в суміжних або близьких українських говорах Галичини, Буковини чи навіть Полісся. Специфічні риси закарпатських говірок мають двояке походження: вони є або давньоукраїнськими архаїзмами, або ж результатом тривалих міжмовних українсько-угорських, українсько-словацьких, українсько-польських, українсько-румунських контактів. Ні перші, ні другі чинники, що породили специфічні явища в закарпатських говірках, ніяким чином не засвідчують їх самостійність, оскільки притаманні й іншим говорам української мови.

Як бачимо, ідеологи політичного русинства ігнорують або всіляко уникають відповіді на два фундаментальні питання: коли і як з'явилася русинська мова в яких відношеннях вона перебуває з іншими суміжними говорами української, польської, словацької, угорської та румунської мов, без чого фахова розмова про існування окремої русинської мови втрачає наукове підґрунтя. Лише чітко доведений самобутній історичний шлях розвитку русинської мови та її окремішнє становище щодо говорів суміжних мов можуть слугувати серйозними лінгвістичними підставами для її визнання, що, у свою чергу, мало б зобов'язувати державу Україну до забезпечення вільного розвитку нововідкритої русинської мови як мови однієї з національних меншин.

Оскільки відсутні будь-які лінгвістичні аргументи на користь ідеї про окремішність так званої русинської мови, ідеологи неорусинства вдаються до відвертої маніпуляції та фальсифікації важливих історичних і мовних фактів, що можна оцінити як прийоми лінгвістичної містифікації. Мусимо визнати: за сприяння інших суто політичних чинників у цій, здавалося б, безнадійній справі ідеологи політичного русинства мають значні здобутки. Назвемо знакові і, очевидно, добре відомі факти, які, проте, варто оцінити як прийоми соціолінгвістичної містифікації. Так, 7 березня 2007 р. за ініціативи депутатів «патріотичної» фракції «Нашої України» та її цілковитої підтримки Закарпатська обласна рада «визнає на території Закарпатської області національність "русин" і звертається з клопотанням до Верховної Ради України про визнання національності "русин" на законодавчому рівні». Навіть якщо не акцентувати уваги на тому, що цією ухвалою Закарпатська обласна рада явно переступила рамки своєї компетенції, впадає в око «скорочена» процедура прийняття цієї ухвали: без попередніх експертних висновків, без розгляду в комісіях, по суті, без обговорення на сесії обласної ради, проте за наполегливої ініціативи тогочасного керівника секретаріату президента України — Віктора Балоги. Цією ухвалою Закарпатська обласна рада анонсувала існування «окремої русинської нації та відповідної мови», хоча неспроможність цієї ухвали є очевидною як з фахового лінгвістичного та етнологічного боку, так і з суто правового. Тому цю ухвалу треба розглядати як звичайний містифікаційний прийом. До такого самого прийому вдається і Верховна Рада України, коли влітку 2012 р.,

[5] *Бевзенко С. П.* Українська діалектологія.— К., 1980.— С. 213.

ігноруючи одностайну в сучасній славістиці думку про україномовну належність говірок Закарпаття, незважаючи на цілковиту безпорадність численних спроб кодифікувати місцеві українські говірки, чинний закон України «Про засади мовної політики в Україні» визнає таке фантомне явище, як русинська мова, мовою національної меншини України. Така позиція органів місцевого самоврядування та законодавчої влади України, породжена суто політичними інтересами, відкрила шлях для системного використання інших інструментів соціолінгвістичної містифікації, спрямованих на «створення» русинської мови. Так, на виконання ухвали Закарпатської обласної ради від 7.03.2007 р. Закарпатська обласна телерадіокомпанія «Тиса 1» двічі на тиждень починає транслювати русинськомовну програму «Русинська родина», Закарпатська обласна рада фінансово підтримує недільні русинські школи, конкурси-огляди русинського фольклору. Без будь-яких фахових висновків або рецензій, навіть симпатиків або прихильників політичного русинства, Закарпатська обласна рада «з голосу» приймає ухвалу про фінансування в розмірі 500 тис. гривень видання 6-томного «Словаря русинського языка» Ю. Чорі. Наклад цього словника планували розповсюдити у всіх школах та сільських бібліотеках Закарпаття, хоча словник отримав нищівну критику мовознавців за лексикографічну безпорадність. Зокрема, в одній з рецензій на «Словарь русинського языка» Ю. Чорі стверджується таке: «Можна зробити незаперечний висновок, що з лексикографічного погляду це не русинський, а український, точніше українсько-український словник, у реєстровій частині якого понад 90 % українських слів. Це перший висновок. Другий висновок безсумнівно схиляє до думки, що ніякої *окремої русинської мови* не існує, якщо в найбільшому словнику (Ю. Чорі) цієї уявної мови переважна більшість слів збігається з українськими літературними (окремі слова різняться тільки фонетично, морфологічно, але не лексично)» [6]. Прикметно, що справді вартісні лексикографічні праці — словники І. Панькевича та М. Грицака, які гідно репрезентують лексичне багатство закарпатських говірок, нікого в Закарпатській обласній раді не цікавлять, бо вони не працюють на русинську ідею.

Очевидний маніпуляційний характер мають постійні звернення керівництва русинських організацій, депутатські запити Є. Жупана, а також подання голови Закарпатської обласної ради І. Балоги про відкриття в Ужгородському національному університеті кафедри та спеціальності «русинська мова та література». В україномовних засобах масової інформації, офіційних і приватних, що належать покровителям політичних русинів, з'являються матеріали, писані «русинською мовою». Офіційний сайт Закарпатської обласної ради «Новини Закарпаття» у рубриці «Новини по нашому» подає, наприклад, такий матеріал:

«Иван Орлай — яркый представитель пудкарпатськоі іммігрантськоі интелігенциі 18–19 сторуч.

Коли у 1787 рокови, пуд час нащевленя Лемберзького університета, імператор Австриі Йосиф II попросив вказати му май файных студентув, товды професор И. Феслер привюг трьох: П. Лодій, В. Кукольник и И. Орлай. Всі русины… всі з Пудкарпатя. /…/

Ніжинська гимназія высшых наук стала ковальньов интелеленциі не лем Малоросіі, ай и цілоі російськоі імперії, її выпускникы — Микола Гоголь, Євген Гребінка, Нестор Кукольник, Петро Редкін, Костянтин Базілі, Василь Домбровський, Платон Лукашевич и другі — у будущому прославили свою «альма-матер».

[6] http://zakarpattya.net.ua/News/90349-Slovar-rysynskoho-iaz%D18Bka-lu.Chori-nasprav di--iavliaie-soboiu

Орлай лишив невеликоє научноє наслідство. Велика частка його научного доробка лишила ся у рукописах. Роботы педагогійного напрямка написані з опыта учебно-виховного процеса Ніжинськоі гимназиі».

У цьому уривку на самобутню роль русинської лексики претендують, очевидно, ряд діалектизмів, як правило, фонетичних, а також українські літературні форми, штучно адаптовані до закарпатських «укаючих» говірок (пор.: *пудкарпатської*, *сторуч*, *студентув*, *привюг*, *пуд час*). Ефект чужомовного неукраїнського тексту покликані створювати також русизми церковнослов'янського походження на зразок *яркый*, *представитель*, *у будущому*, *научноє наслідство*, *опыт*, *учебна*, архаїчний германізм *Лемберзького*, а головним чином — незвична орфографія на незрозумілих принципах: *іммігрантськоі*, *интелігенциі*, *гимназиі*, *высшых*, *Австриі*, *Малоросіі*. Неприродний характер цього зразка русинської мови підкреслює використання колоритних українських літературних форм — *частка*, *доробок*, *виховний* тощо.

Інший відомий закарпатський інтернет-ресурс Mukachevo.net, який пов'язують з патроном неорусинства В. Балогою, у рубриці «Закарпатський гумор» систематично публікує анекдоти мовою, яка, очевидно, і репрезентує багатство неорусинської словесності. Наприклад: «Заходит вуйко у купе поїзда "Львів-Солотвино". Там сидять два темношкірі афро-американця: — Хлопці, ану кажіт чесно, шчо у вас туйки горіло?» або «Іване, а чому таракани живуть май довше за всіх? — Петре, бо у них ниє дохторів, ге у нас». Оскільки за змістом ці анекдоти аж ніяк не можуть претендувати на статус суто закарпатських, то, очевидно, на думку редакторів чи власників згаданого інтернет-ресурсу, закарпатськими вони мають стати завдяки особливій, "закарпатській", мові. І справді, мова цих анекдотів — особлива, бо, крім західноукраїнського (не лише закарпатського) *вуйко* та низки закарпатських діалектизмів *туйки*, *май довше*, *ниє*, *дохторів*, вона характеризується довільним, навіть свавільним, уживанням, наприклад, дієслівних форм *заходит*, *кажіт* та *сидять*, *живуть* або нічим не мотивованим використанням дивної фонетичної орфограми сполучника *шчо* замість *що*, які поєднуються явно незакарпатськими русизмами на зразок *таракан*, *два афро-американця*. Тут, очевидно, маємо справу зі спробами редакторів інтернет-ресурсу Mukachevo.net відвоювати у простору української мови такий масовий жанр, як гумор, та нав'язати читачеві думку про «неукраїнськість» закарпатської мови.

Важливий напрямок соціолінгвістичної містифікації русинської мови на Закарпатті реалізує керівництво Мукачівської греко-католицької єпархії (МГКЄ), яке ще в 1993 р., маніпулюючи історичними фактами та думкою вірних, домоглося відновлення статусу sui iuris (пряме підпорядкування Ватиканові), завдяки чому, крім іншого, вибудувало ще й незалежну мовну політику. Специфіка мовної політики МГКЄ полягає в дискримінації української мови та україномовної богословської літератури й використанні в богослужіннях церковнослов'янської мови, а також штучного неоязичія, що видається за русинську мову. Так, у Мукачівській греко-католицькій єпархії з'являються масові видання, мова яких позначається або як «русинська», або ж своєрідними «політкоректними» евфемізмами «народна мова жителів Закарпаття (русинський язик)», «церковно-народна» і навіть «карпатська». Однак така несподівана варіантність стосується не лише назви «четвертої східнослов'янської мови», а й самих її норм. Як приклад подаємо уривки з «Причті о милосердном

самарянині» «церковно-народною» мовою та уривок з «Житїя Блаженного Теодора Ромжі» «русинською»:

«Однажди к Ісусу прийшов чоловік і спросив его: Кто являеться моїм ближнім? Тогди Ісус розказав слідуче: Деякий чоловік отправився із Єрусалима до Ієрихону. Це було длительное і трудное путешествіе. Вдруг появилися разбойники і напали на путешественика. Поблизости не було нікого і ніхто не зміг почути его крик о помощи. Разбойники забрали у чоловіка все, что он мав, даже одежду. Он защищався, а так як разбойники були сильніші, они ізбили его і он остався лежати коло дороги полумертвим» («Причті о милосердном самарянині»);

«Отиць Теодора Пал (Павел) Ромжа робив на штреку, быв путєобходчиком у районі Бочкова. Дьу̂вõчоє имня Теодоровõї матери Марія Семак./…/ Велика фамілія жила у скромных условіях у християнску̂м дусі. Односилася до периферійного сириднього греко-католицького общественного класа, котрый уже ся починав формовати. Но у духовности їх фамілія одрізнялася од сиридньостатистичнхї, най буде і не на много (так споминовуть їх знакõмі, та и у їх фамилійи такі спомины сохранилися. У фамілії споминали. Як ищи хлопчиком Теодор любив слухати істõрії из живота святых, а коли чув за мученику̂в, часто плакав. Сочувствіє ци предчувствіє? У три роки малый Теодор пõчав ходити у садик (захоронку)…» («Житїє Блаженного Теодора Ромжі») [7].

Навіть побіжного погляду на наведені два зразки русинської мови достатньо, щоб побачити, що вони виконані на основі різних принципів правопису, причому дотримуються їх украй непослідовно. Так, [е] (незалежно від позиції у слові та його походження) передають то літерою **и**, то **е** (*сириднього*, *отиць* та *велика*, *предчувствіє*), **ся** з дієсловами пишуть то разом, то окремо (*ся починав формовати* та *односилася*); навіть одна й та сама словоформа пишеться по-різному (*фамилійи* та *фамілії*), у знахідному відмінку множини іменників чоловічого роду колишньої *о-основи виступає то закінчення **-ы**, то **-и** (*спомины* та *роки*), годі пояснити орфограму *знакõмі*. Більше того, наведені зразки різняться графічними системами: якщо в першому використано головним чином сучасну українську абетку, то другий — це еклектика російської та української з використанням діакритичних знаків. Сама єпархія трактує дискримінацію української мови в богослужіннях та поширення «русинськомовної» літератури як збереження місцевих русинських традицій, чим протиставляється УГКЦ як чужій, прийшлій на Закарпатті, бо вона, мовляв, українська.

Про містифікаційну сутність русинської мови свідчить також і той факт, що за межами України — у Словаччині, Польщі, Угорщині, Сербії, Хорватії, де русинська мова офіційно визнана, навіть не ведеться жодних розмов щодо уніфікації численних варіантів, підваріантів та підпідваріантів як літературної форми русинської мови. У Словаччині, де русинська мова має офіційне визнання ще з середини 90-х рр. XX ст., досі панує кодифікаційний хаос [8]. Навіть один з чільних творців політичного русинства П.-Р. Магочі визнав, що «в першій етапі ся мають створити і хосновати штири реґіональны штандарты — окрем Сербії, у Польщі, Словакії і на Україні, а пізніше на їх основі ся має формовати пятый варіант — койне, якый бы ся мав хосновати як літературна мова про вшыткы реґіоны» [9].

Як бачимо, поява «русинського язика» на теренах сучасного Закарпаття практично не має нічого спільного ні з народовською, ні русофільською літе-

[7] *Пушкаш Л.* Житїє Блаженного Теодора Ромжі.— Ужгород, 2013.— С. 15.

[8] *Штець М.* До питання кодифікації «русинського языка» // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику / Ред. М. Сополига.— Свидник, 2011.— Т. 26.— С. 74-86.

[9] *Маґочій П. Р.* Задачі III Міджінародного конгресу русиньского языка // Русиньскый язык меджі двома конгресами.— Пряшів, 2008.— С. 8.

ратурномовними традиціями другої пол. XIX — першої пол. XX ст. Аж ніяк не можна пояснити спроби творців русинської мови прагненням зберегти багатство закарпатських народних говірок, оскільки місцеві діалектизми використовують, як правило, спорадично та безсистемно, як стилістично марковані одиниці, лише щоб увиразнити створювану ілюзорну відмінність між українською та русинською мовами. Усе це дає підстави твердити, що творці русинської мови намагаються вибудувати на теренах Закарпаття мовну політику, спрямовану не на збереження неповторного феномену духовної культури закарпатців — їхнього народнорозмовного мовлення, а як інструмент денаціоналізації місцевої автохтонної людності та дезінтеграції україномовного простору.

(*Ужгород*)

L. O. BELEI

THE RUSYN LANGUAGE IN THE TRANSCARPATHIAN REGION OF UKRAINE: IMPLEMENTATION OF INDIGENOUS PEOPLE LANGUAGE RIGHTS OR LINGUISTIC MYSTIFICATION?

The authors claim that so called rusyn language is the result of sociolinguistic mystification which has been use to disintegrate the westernmost area of Ukrainian language and culture and not to preserve the local culture and linguistic peculiarities. The main aspects of mystification are described in the article.

Key words: Zakarpattia oblast, «Rusyn language», language planning, linguistic mystification.